

Міністерство освіти України
Тернопільський державний педагогічний
інститут

Михайло Грушевський - погляд із сьогодення

Наукові записки ТДПІ. Серія: історія.
Вип. V.

Друкується за матеріалами
Міжнародної наукової конференції, присвяченої
130-річчю від дня народження
М. С. Грушевського

м. Тернопіль-1997

УДК 41(833) (077)

ББК 81

Н 34

Редакційна колегія:

Микола Алексієвець (відповідальний редактор),

Ігор Герета,

Богдан Головин,

Марія Братасюк,

Володимир Кравець,

Павло Коріненко,

Володимир Мельничайко,

Олег Полянський,

Йосип Свинко,

Григорій Терещук,

Богдан Хаварівський

Друкується за ухвалою Вченої Ради Тернопільського
державного педагогічного інституту

Рецензенти:

Володимир Кучер, професор, доктор історичних наук (Інститут національних відносин і політології НАН України),
Микола Стрішинець, професор, доктор історичних наук
(Тернопільська академія народного господарства),
Майкл Зубока, професор Університету Манітоба (Канада).

© Редакційно-видавничий центр історичного факультету ТДП
“Літопис”

© Компютерний набір: Янковський М., Брославський В.

© Компютерне оформлення: Бармак М.

ISBN 966-567-060-3

національної культури. Загальмувалося культурне життя й на українських землях, які опинилися під владою Польщі. Посилюється еміграція і відтік науковців, яка сприяла заснуванню ряду культурних наукових центрів на Заході. В еміграції були видані і праці Грушевського.

Вся творча спадщина вченого і нині вражає не лише глибиною наукового висвітлення історичного процесу, а й надзвичайною актуальністю її навчального змісту для сьогодення. М.Грушевський переконливо показав, що український народ пройшов довгий і складний історичний шлях, вистраждав право на свою мову, культуру, власну державність. І його заслуга у культурному процесі цих років є досить значною. Адже хто, як не він пропагував, що саме через відродження культури відродимо й українську націю.

¹ Теорія та історія світової та вітчизняної культури. - К., 1991. - С. 206.

² Українське мистецтво в творах М.Грушевського//Український історик. - К., 1991.

³ Субтельний О. Історія України. - К., 1991. - С. 271.

⁴ Грушевський М. Автобіографія. - К., 1926 - С. 11.

⁵ Культурне відродження в Україні. - Тернопіль, 1993. - С. 124.

Олександр Шама

М.ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК КРИТИК КУЛЬТУРИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Якщо розуміти культуру як "обробку" і "розвиток" органічних форм, а значить як "боротьбу із природою", то ідеологію М.Грушевського можна розглядати в руслі солідної філософської традиції "критики культури". До неї, як правило, зараховують античних кініків, різного роду аскетів, Руссо, романтиків, Ф.Ніцше. Всі вони, незадоволені дійсністю, нещадно викривали "фальш", "несправедливість" і "облудність" сучасної їм цивілізації, вбачаючи вихід або у відмові від її благ і життя згідно "натури", або у поверненні (відродженні) "чистоти", "простоти" і "ширості" певного "природного стану". Є підстави вважати, що подібна філософська установка займала важливе місце у способі мислення М.Грушевського і суттєво впливала на ідейні особливості його нау-

кової і художньої творчості.

У першу чергу це прослідковується в його історіософії. М.Грушевський був переконаний, що предметом історичних студій повинні бути не політичні, соціальні і культурні організації, а "гола народня маса - поневолена, позбавлена всяких економічних і культурних засобів, всяких політичних і горожанських прав".¹ Інакше кажучи, стержнем його історіософії є "народ", аж ніяк не представлений у культурі, тому що "народня маса" є пасивною, незацікавленою, а то й вороже настроєною до політичної і культурної роботи Давньоруської держави, а пізніш - взагалі все, що було їй "не до смаку", вона нищила.²

Цілком зрозуміло, що подібне бачення впливало із суспільно-політичного становища українського народу у XIX ст., коли українство як таке збереглося тільки у низах суспільства, опинившись, так би мовити, "поза культурою". М.Грушевський пише: "Розбудження відпорної енергії національної самоохорони перед ... небезпекою національної смерти... проявляється спершу культурно-релігійним національним рухом...".³ Звідси й необхідність критики культури, бо, як відзначає комуністичний мислитель Ф.Енгльс, "для того, щоб розвинути свою революційну енергію, щоб самому усвідомити своє вороже становище стосовно всіх інших суспільних елементів, щоб об'єднатись як клас, нижчий прошарок повинен почати з відмови від усього того, що ще може примирити його з існуючим суспільним ладом...".⁴ Очевидно, що для українського історика у кінці XIX - на початку XX ст. першочерговим було розкриття "ворожої сутності" пануючої культури, яке досягалось вивченням генезису існуючих інституцій. "... Студіюючи політично-державний устрій, - пише М.Грушевський, - ми, скільки можемо, повинні вияснити собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, чи виріс він на ґрунті народнім, чи звідкись був принесений і накинений".⁵

Така методологія є цілком "апофатичною" і полягає у послідовній критиці і відкиданні всіх позитивних і конструктивних елементів у суспільно-політичній і культурній історії України, тому що "українським" у ній було тільки те, що залишилося після того, як "гола народня маса" нищила, а "козацька шабля" - "зметала".⁶ Так

зрозумілий "народ" не можна ні з чим ідентифікувати, тому, що "поняття про народ", зазначає М.Грушевський, "в давніших часах... звичайно скрізь підмінювалося поняттям іншим - фактами приналежності політичної, класової, релігійної, прикметами географічними, культурними".⁷ Таким чином, ідеалом М.Грушевського є "природне", "органічне" життя, "не зіпсоване" культурою, коли український народ жив "громадою", де панував "альтруїзм", "племінне братство" і "солідарність".⁸

Зайвим є доводити, що за такими принципами могла існувати тільки цілком умоглядна "громада" або "община"⁹ - той утопічний ідеал народництва і "наукового" комунізму, який надихав (і надихає) революціонерів різного роду. Однак, на відміну від цих останніх, для історіософії М.Грушевського "культуркритичний" підхід був надзвичайно продуктивним, тому що спонукав до особливо проникливого аналізу саме тих історико-культурних явищ, які великий український історик вважав ворожими.

¹ Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського//Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1991. - С. LXV.

² Там само. - С. LII - LIII.

³ Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. I. - С. 19-20.

⁴ К.Маркс, Ф.Энгельс, В.Ленин. О коммунистической общественной формации: В 4 Т. - М., 1987. - Т. I. - С. 346.

⁵ Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського//Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1991. - С. LXVI.

⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. I. - С. 20.

⁷ Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці. - Київ-Львів, 1912. - С. 16.

⁸ Копиленко О. "Українська ідея" М.Грушевського: історія і сучасність. - К., 1991. - С. 72.

⁹ Про її "структуру" див: Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. I. - С. 356, 359, 361; Він же. Очерк истории Киевской земли. -К., 1891. - С. 289-290 пр. 1.